

Rita Balsevičiūtė – Klaipėdos universiteto doktorantė
Moksliniai interesai: liaudies medicina, gydymo magijos tyrimai
El. paštas: rita.balse@gmail.com

Rita Balsevičiūtė – PhD student of Klaipėda University
Research interests: folk medicine, healing magic research
E-mail: rita.balse@gmail.com

Rita Balsevičiūtė

Klaipėdos universitetas

XX A. PIRMOSIOS PUSĖS AUKŠTADVARIO APYLINKĖS LIETUVIŲ IR KITATAUČIŲ ETNIŠKUMO SAMPRATA RENKANTIS GYDYMOSI PRAKTIKAS

Anotacija

XIX a. – XX a. pirmojoje pusėje Lietuvoje pradėjo formuotis / susiformavo priešprieša „oficialioji medicina vs liaudies medicina“, kuri iš dalies rėmėsi ir etniniais aspektais. Straipsnyje analizuojami priešpriešos „savas – kitas“ kitimas renkantis gydymosi praktikas. XX a. pirmojoje pusėje Aukštadvario miestelyje, kuris pasižymėjo daugiakonfesiškumu (jame, nepaisant įtampų, darniai sugyveno lietuviai, lenkai, žydai, totoriai), greta oficialiosios medicinos buvo paplitusios liaudies medicinos tradicijos. Užkalbėtojai buvo priskiriami „kitokiems“, turintiems nepaprastų savybių ar galių. Taigi, pasirenkant gydymosi praktiką, atsiskleidžia priešpriešos „savas – kitas“ du aspektai: etniškumo samprata ir mitinė suvoktis (bendraujant su kitokia veikla užsiimančiaisiais). Tyrimais atskleista, kad nelaimės / ligos metu priešprieša „savas – kitas“ išblanksta; „oficialioji medicina vs liaudies medicina“ Aukštadvario apylinkėse nesusiformavo.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: etniškumas, „savas – kitas“, liaudies medicina, oficialioji medicina, užkalbėtojas.

Abstract

In the 19th and the first half of the 20th century, an opposition between official medicine and folk medicine, partly based on ethnic aspects, formed in Lithuania. The article analyses the alternation in the 'self-other' opposition in the choice of treatment. Folk medicine traditions existed alongside standard medicine in the town of Aukštadvaris, which was characterised as multi-confessional in the first half of the 20th century (despite the tensions, Lithuanians, Poles, Jews and Tartars lived together harmoniously). Faith healers with extraordinary qualities or powers were classified as 'other'. So the choice of treatment reveals two aspects: the concept of ethnicity, and mythical perception (when dealing with those engaged in other activities). Studies have shown that in a disaster

or illness, the 'self-other' opposition declines. An opposition between official medicine and folk medicine did not form in the Aukštadvaris area.

KEY WORDS: ethnicity, 'self-other', folk medicine, official medicine, faith healer.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v26i0.2051>

Į v a d a s

Etniškumo terminas (gr. *ethnos*) dažniausiai nurodo tapatybę, grindžiamą bendra kilme ir bendruomeninio solidarumo jausmu (Savoniakaitė 2011, 79). Šiuolaikinėje sampratoje *etniškumo* terminas taikomas tiek daugumos, tiek mažumų ir migrantų / nemigrantų grupėms bei bendruomenėms, t. y. įvairioms gyventojų grupėms. Etninė tapatybė – etninės grupės išskirtinumai tradicinėje kultūroje ir jos keitimasis. „Savas“ istorijoje sieta ir dažnai siejama su prigimtimi, kalba, religija, teritorija, etninės grupės ir tautos vertybėmis. Pasak Ritos Repšienės, „kitas“ traktuojamas pačiais įvairiausiai lygmenimis, tautybės požiūriu, religine ar socialine skirtimi, lytine orientacija. „Sava“ ir „kita“ priklauso nuo politinių ir ekonominių situacijų, o ne tik nuo vietinių etnografinių regionų bendruomenių „tradicijų“. „Savą“ galime suvokti aiškiau tik pažinę „kitą“, o „kita“, nors ir niekada nebūna absoliučiai „kita“, keičiasi (Savoniakaitė 2014).

Pasak L. Grossbergo ir kt. (1998), stereotipais vadinamos „kitų“ grupės žmonių tapatybės „kaip paveikslai mūsų galvose“. Stereotipai, net jei jie yra meniniai vaizdai, gali turėti realių ir svarbių padarinių, apibrėžti žmonių požiūrį į grupę, kuriai taikyti stereotipai (Grossberg, Wartella, Whitney 1998). Etniniai stereotipai, I. Boldane nuomone, yra žmonių sąmonėje tam tikromis istorinėmis aplinkybėmis susiformavusios simbolinės ribos tarp „mūsų“ etnos ir „kitų“ etninių grupių (Bogdane 2014).

Ritos Repšienės teigimu, dabartinis suvokimas konstruojamas modeliais, gyvavusiais dar ikirikikščiioniškajame pasaulyje, mistinė mąstysena laikoma bazine nuostata, svarbiausia grindžiamąja steigtimi. Mitinė suvoktis, kad „kitas“ ar „kitaip“ besielgiantieji yra pavojingi, yra tradicijomis grindžiama refleksija (Repšienė 2004, 33–39).

Remiantis B. B. O'Connoro (1995) modeliu, medicinos sistema skirstoma į dvi dalis: visuotinai priimta (oficialioji) ir vietinė, arba liaudies, medicina (O'Connor 1995). *Oficialiosios medicinos* sąvoka reiškia, kad ši medicina turėjo valstybinės valdžios palaikymą, o jos atstovai – oficialieji gydytojai – turėjo leidimą dirbti, t. y. aprobaciją, kurią teisiškai reguliavo valstybė (Poviliūnas 2000, 469–470). Etnologijoje *liaudies medicinos* sąvoka pirmiausia traktuojama kaip liaudies kultūros sritis, apimanti įvairias medicinos žinias, tikėjimus ir gydymo būdus, gyvavusius tradicinėje kaimo bendruomenėje (Gribauskaitė 2011). Į liau-

dies mediciną žvelgiama ne kaip į etnokultūrinių istorinių artefaktų sandaugą, bet kaip į kultūrinės sistemos dalį, atspindinčią esamas normas, vertybes, nuostatas ir stereotipus (Trimakas 2008). XIX–XX a. pirmojoje pusėje modernėjančioje Lietuvoje pradėjo formuotis / susiformavo priešprieša „oficialioji medicina vs liaudies medicina“, kuri iš dalies rėmėsi ir etniniais aspektais.

Jonas Tilvikas, analizuodamas lietuvininkų liaudies medicinos gyvavimo aplinkybes istoriografijoje (XIX–XX a. pirmojoje pusėje), išvelgė, jog liaudies medicina tarp lietuvininkų tampa tautinės tapatybės ženklu, žyminčiu ribą tarp lietuvių ir vokiečių, tarp liaudies pozicijos ir valdžios remiamų institucijų. Maginiai liaudies medicinos elementai atspindi pasaulėžiūrinius dalykus, kurie paprastai siejami su senosios religijos reliktais. J. Tilviko teigimu, išryškėja liaudies medicinos tautiškasis atspalvis, kuriamas lietuviško „liekoriaus“ portretas. Pastarasis apibūdinamas kaip daug galintis, galingas liekorius. Galingas, senoviškas, lietuviškas liekorius tampa opozicija oficialiajai vokiškai gydytojo institucijai. Senovės palikimo integravimas į lietuviško liekoriaus portretą vėl kelia įtampą tarp esamų religinių pažiūrų. Kai į liaudies mediciną žvelgiama tautiniu požiūriu, senovė yra sava, tačiau kai autoriai liaudies mediciną vertina iš religijos pozicijų, senoviška sugretinama su pagoniška – svetima – kultūra (Tilvikas 2017, 184–195).

J. Tumas-Vaižgantas straipsnyje „Kalbami žmonės“ (1921) apibendrinamas aprašė ypatingus asmenis, paveldinčius savo sugebėjimus arba įgyjančius savaime; tai blogų akių žmonės, apžiūrėtojai, atažindai, čeraunyčiai, žavėtojai, nuodininkai, žolėtojai, raganiai, burtininkai, prietarininkai, spėjikai, regiai, pranašiai, monelninkai. Jie kenkia žmonėms netgi nenorėdami, ką jau kalbėti apie tuos atvejus, kai yra nusiteikę piktai – jų baiminamasi, šalinamasi, tačiau kartkartėmis vis dėlto ir pasiprašoma tam tikros pagalbos dėl tamsių dalykų (Tumas-Vaižgantas 1997, 82–103). J. Balys mini užkalbėtojus, kaimo daktarus ir burtininkus, kurie žmonių vadinami įvairiais vardais – (at)žadėtojas, žavėtojas, (už)vardytojas, šnabždūnas ir t. t. (Balys 2003, 228). 1929 m. garsus tautosakininkas Viljo Masikka rašė, kad Lietuvoje užkalbėtojai iš kitų kaimynų išsiskirdavę „vidiniu išprusimu, minties aštrumu, stipria valia, energija, sąmoju arba fiziologinėmis savybėmis“ (Mansika 1929, 2, cit. iš Vėlius 1977, 263).

Anot R. Repšienės, kitoniškumo spektras itin įvairus; kitoniškumo sklaida yra galimybė parodyti dar vieną mūsų senosios kultūros pusę, tai būdas aptarti ir atskleisti žinomus dalykus kitame kontekste (Repšienė 2004, 39). Pagrindinis dėmesys tyrime skiriamas lietuvių ir kitataučių santykiams bei gydymo problematikai Aukštadvario krašte. XX a. pirmojoje pusėje ir vėliau Aukštadvario miestelyje, kuris pasižymėjo daugiakonfesiškumu (jame, nepaisant įtampų, darniai sugyveno lietuviai, lenkai, žydai, totoriai), greta oficialiosios medicinos

buvo paplitusios liaudies medicinos tradicijos: gydymas šaltinių vandeniu, įvairios kilmės vaistingosiomis medžiagomis, antpilais, taip pat ir liaudies magija: užkalbėjimais, burtais. Užkalbėtojai, čeraunyčiai buvo priskiriami „kitokiems“ – turintiems nepaprastų savybių ar galių. Taigi, pasirenkant gydymosi praktiką, atsiskleidžia priešpriešos „savas – kitas“ du aspektai: etniškumo samprata ir mitinė suvoktis (bendruojant su kitokia veikla užsiimančiais).

Įdomu, kiek lietuviai ir kitataučiai bendradarbiaudavo gydymo praktikose; ar renkantis gydymą neišblanksta priešprieša „savas – kitas“.

Tyrimo objektas – lietuvių ir kitataučių etniškumo samprata renkantis gydymosi praktikas.

Tyrimo tikslas: išsiaiškinti priešpriešos „savas – kitas“ kitimą renkantis gydymosi praktikas.

Hipotezė: nelaimės / ligos metu priešprieša „savas – kitas“ išblanksta.

Tyrimo medžiaga: autorės surinkta medžiaga, 1936–1939 m. surinktos prof. S. Biziulevičiaus liaudies medicinos žinios Aukštadvario krašte, įvairios mokslinės publikacijos nagrinėjama tema.

Tyrimo metodai: lyginamasis, sisteminės analizės, interpretacijos.

Aukštadvario valsčiaus etninė demografinė raida

Pasak Grigorijaus Potašenko, „1569–1795 m. lenkai sudarė tam tikrą dalį bajorijos, gyvenančios provincijos dvaruose, bei dvasininkijos“ (Potašenko 2008). Kalbininko prof. Zigmo Zinkevičiaus teigimu, sulenkėjusi Lietuvos diduomenė ilgainiui (maždaug nuo XVIII a. vidurio) ėmė lenkinti lietuviškai kalbančią liaudį. Svarbiausi valstiečių polonizacijos židiniai buvo dvaras, bažnyčia ir mokykla. Lietuvių kalbos niekinimas visur – ir dvare, ir bažnyčioje, ir mokykloje – veikė valstiečių psichiką. Jie ėmė savo gimtosios kalbos gėdytis, vengė viešose vietose ją vartoti. Kuris pajėgė, stengėsi su savo vaikais kalbėti lenkiškai, kad jie nebūtų niekinami. Juk pagal viešąją opinį lietuvių kalba tetinkanti „virtuvei ir tvartui“. Tai esanti šiurkšti, prasta, netašyta kalba (Zinkevičius 2012, 15–20).

Iki šiol Aukštadvario krašte tarp garbaus amžiaus vietos lenkų vyrauja požiūris, jog lenkų kalba, kultūra yra viršesnė, nes „ponų, o lietuvių – muzikų“. Etnologė Laima Anglickienė teigia: „Pasakojimuose nuomonės apie lenkus įvairuoja. Kiekvieno lietuvių nuomonė priklauso nuo jo asmeninio požiūrio į šią tautą, nuo sutiktų jos atstovų. Pateikėjai prieš pasakodami konkrečius atsitikimus dažnai pabrėžia, kad lenkai visada „riečia nosis“, nekęsdami lietuvių“ (Anglickienė 2006, 212). XX a. pirmojoje pusėje Aukštadvario krašto kaimo žmonės lenkus vadino šlėktomis, labiau „pasirėdžiusiais ir mandresniais“. Taigi Aukštadvario apylinkėse, kaip ir daugelyje Pietryčių Lietuvos vietovių, istorinėmis aplinkybė-

mis susiformavę etniniai stereotipai turi svarbių padarinių, apibrėžiant lietuvių ar lenkų požiūrį į kitataučių grupę.

Totorių kilmės istorikas Stanislovas Kričinskis (1911–1941) 1937 m. rašė: „Šiuo metu Lietuvos totoriai gyvena trijose Lenkijos šiaurės rytų vaivadijose (Vilniaus, Naugarduko, Balstogės), taip pat Lietuvoje ir tarybinėje Baltarusijoje. Jie, galingojo gentinio tiurkų medžio šakelė, tiesą sakant, seniai pamiršo gimtąją kalbą, tačiau išsaugojo etninį savitumą. Jų kalba ir papročiai lenkiški bei baltarusiški. Su slavais jie visiškai nesusiliejo, nes išpažino musulmonų tikėjimą. Todėl Lietuvos totorių tautosakoje išliko padavimų, papročių ir apeigų, kurių genezė ir forma artimos tiurkų tautybių tautosakai“ (Kričinskis 2012). XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės lietuvių tautosakoje bendra totoriaus vaizdavimo tendencija – ryškus svetimasis, tačiau ne priešas (Peleckis 2010, 140–154).

Yra žinių, kad jau XVI a. viduryje Aukštadvario miestelyje gyveno žydai. 1790 m. surašymo duomenimis, Aukštadvaryje gyveno 2 589 gyventojai, iš jų 107 žydai. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą miestelyje gyveno 70 žydų šeimų. Karo metu dauguma vietos žydų pasitraukė į Vilnių, tačiau karo pabaigoje vėl sugrįžo į gimtinę. Nepriklausomos Lietuvos laikais Aukštadvaryje gyveno 65 žydų šeimos (272 žmonės). Vietos žydai vertėsi prekyba (17 krautuvininkų) ir amatais (dailidės, kalviai, batsiuviai ir kt.), augino daržus. Tarpukario laikotarpiu dalis vietos žydų emigravo į JAV, Meksiką ir Palestiną. Dauguma miestelio žydų gyveno nuosavuose namuose palei centrinę gatvę. Aukštadvario žydų bendruomenė turėjo medinę sinagogą, mokyklas jidiš ir hebrajų kalbomis, biblioteką, dramos klubą, orkestrą ir „Makabi“ sporto klubą (Bubnys 2018).

Lietuvio požiūriu žydas dažnai būdavo gudrus ir išmintingas dėl savo išsilavinimo ir naudingų sugebėjimų. Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius „Paaugusių žmonių knygelėje“ žydus, čigonus, „vengrus“, meškininkus priskyrė neišvengiamam moralinio elgesio sąsigaliumi: žydai minta iš žmonių apgaulės, falsifikuoja prekes, užsiiminėja kontrabanda, lupikauja, vagia, šnipinėja caro valdžiai, kankina gyvulius (ritualinis gyvulių skerdimas), čigonai gi yra arkliavagiai ir apgavikai, „vengrai“ pardavinėja neveiksmingus vaistus. Žmogus (lietuvis / žemaitis ūkininkas) buvo gerųjų moralinių savybių atstovas, tuo tarpu žydas dažnai reprezentavo tamsiąsias (pragaro) jėgas (Valančius 2001).

Lietuvių požiūris į žydus buvo antropologiniu požiūriu įprastas „savo“ ir „svetimo“ – kitos tikybos, kito regiono, kitos socialinės grupės, kitos tautybės atstovo įvardijimas, šitaip grupuojant pagal kategorijas išorinį pasaulį. Lietuvių ir žydų santykių ypatybė buvo ta, kad žydai nuo lietuvių skyrėsi visais „savas“ ir „svetimas“ klasifikacijos požymiais: lingvistiniu, antropologiniu (rasiniu), religiniu, papročiu, klasiniu-profesiniu. Jie buvo kitaip apsirengę, kitaip elgėsi, kitaip

atrodė. Tad egzistavo ypač stiprus religinis-kultūrinis susvetimėjimas (Vareikis 2000, 27–50).

Pasak istorikės Vitalijos Stravinskienės (Stravinskienė b. m.), Aukštadvario valsčiaus etninėje demografinėje raidoje išskirtini keli etapai:

1) carinės Rusijos laikotarpis (XIX a. – 1914 m.), kai vykdant rusifikaciją, ribojant įvairių visuomenės institucijų (pvz., Katalikų bažnyčios) veiklą, draudžiant lietuvišką spaudą ir kt. gyventojai pradėjo sparčiau asimiliuotis ir prarado lietuvių tapatybę. Lietuvių tautinis atgimimas sudarė sąlygas valsčiaus gyventojų tapatybės pokyčių prielaidoms – slavizacijos procesas sulėtėjo.

2) 1918–1940 m. – modernios Lietuvos Respublikos laikotarpis, kurį lydėjo įvairių gyvenimo sričių (švietimo, ūkio ir kt.) modernizacija, lėmusi ryškius etninius pokyčius Aukštadvario valsčiuje. Suslavėję gyventojai pasuko nuo lenkiškos ar baltarusiškos tapatybės į lietuvišką.

3) XX a. vidurys ir antroji pusė, kai dėl politinių veiksnių (nacių vykdyto Holokausto, sovietinės valdžios sukeltų priverstinių migracijų) Aukštadvario valsčiaus gyventojų etninė demografinė struktūra pakito: neliko žydų tautybės asmenų, sumažėjo lietuvių, lenkų, atsirado kitų tautybių gyventojų. Vėlesniu etapu sovietams vykdant radikalią ekonominę–socialinę politiką (kolektyvizaciją, vienkiemių sistemos naikinimą ir pan.) valsčiaus demografinis potencialas silpo.

V. Stravinskienės teigimu, Aukštadvario miestelio ir valsčiaus etninę demografinę raidą XIX–XX a. lemiantys veiksniai buvo šie:

- prievartinė valdžios vykdoma politika: švietimo, kultūros gimtąja kalba varžymas, gyventojų migracijų skatinimas / slopinimas, teritorinių pertvarkų organizavimas ir pan., tam tikrų visuomeninių institucijų, veikiančių religiniu ar etniniu pagrindu, veikla;
- natūrali asimiliacija (mišrių šeimų gausėjimas, tam tikros kultūros, siejamos su aukštesniu socialiniu statusu, prioritetas).

Šių veiksnių pasekmės buvo vienodos – gyventojų tapatybės pokyčiai, t. y. iš pradžių gyventojų lenkėjimas, vėliau – relituanizacija. XIX a. antrojoje pusėje valsčiaus gyventojų seneliai jautėsi lietuviai ir kalbėjo lietuviškai, o vaikaičiai tapatinosi su lenkų kalba ir kultūra, XX a. padėtis pasikeitė, ir vaikaičiai, skirtingai negu seneliai, vis dažniau tapatinosi su lietuvių kalba ir kultūra bei identifikuosė kaip lietuviai.

Modernios Lietuvos Respublikos laikotarpiu buvo vykdoma polonizacija. 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijoje buvo nustatyta demarkacinė linija tarp Lietuvos ir Lenkijos. Ši linija nubrėžta netoli Aukštadvario miestelio (Strėvos kaime). Pateikiama zoologo ir medicinos istoriko prof. S. Biziulevičiaus biografijos ištrauka: „Alešiškių kaime, kaip ir daugelyje netoli Lietuvos ir Lenkijos demarkacinės linijos vietovių, nors ir Lietuvos pusėje, vietos lenkai vykdė

aršią polonizacijos politiką. Nepaisydami ekonominių sankcijų ir nepalankaus požiūrio, 1923 metais Lietuvos gyventojų surašymo dokumentuose Biziulevičių šeima pasirašė lietuviais. Stasys Biziulevičius pradėjo lankyti Alešiškių dvarininkės įkurtą lenkišką pradžios mokyklą. Lietuviukams eilėraščio forma dėkoti Aukščiausiam „gimus lenkais“ nepatiko, tad pašurmuliavę ir apvertę lenkų herbinį erelį, išžygiavo į Gudžionių lietuvišką pradinę mokyklą. Nors kelias į naują mokyklą nebuvo tolimas, tačiau botagų kirčiais klotas – dažnai miške vaikus apvanodavo lenkai, liepdami grįžti į lenkišką mokyklą“ (Biziulevičius 2013, 211–222).

Pasak kalbininkės Astos Leskauskaitės, Aukštadvario arealą sudaro kelios dalys: 1) tarminė slaviškoji, 2) pereinamoji pietų ir vakarų aukštaičių; 3) pietų aukštaičių. Tiek užsienio, tiek ir Lietuvos lingvistai pripažįsta, kad kalbų ir tarmių vartojimą valdo kodų kaitos mechanizmas, kurio varomoji jėga yra prestižas. Akivaizdu, kad ne tik šis veiksnys, bet ir intensyvi migracija, sociokultūrinės sąlygos ir patrauklesnės ekonominės vietovės keičia dabartinio Aukštadvario arealo lingvistinį žemėlapi (Leskauskaitė b. m.).

Medicina (gydymosi praktikos) Aukštadvario krašte

Oficialioji medicina

XX a. pirmojoje pusėje Aukštadvario miestelyje buvo tik gydytojo priimamasis ir vaistinė. Oficialiosios medicinos paslaugas teikė lietuvis bajoras Vladas Mongirdas¹ ir farmacininkas lenkas Henrikas Polukardas.

Iki Antrojo pasaulinio karo Aukštadvario miestelyje veikusioje vaistinėje šalia cheminių vaistų buvo pardavinėjamos ir vaistingosios žolelės. Vaistinės paslaugomis naudojosi turtingesni Aukštadvario apylinkių gyventojai, taip pat miestelio žydai, totoriai, kurie vietinių užkalbėtojų ir žolininkų paslaugomis nesinaudojo.

Prof. S. Biziulevičius mediką V. Mongirdą išskyrė kaip tautinio atgimimo žadintoją ir ugdytoją (Biziulevičius 2001). Tam atskleisti pateikiami kai kurie žymaus visuomenės veikėjo biografijos faktai. V. Mongirdas (1877–1960) mokėsi Palangos progimnazijoje ir Mintaujos gimnazijoje, dalyvavo lietuvių moksleivių ratelių veikloje. Vėliau Maskvos universitete studijavo mediciną, dalyvavo slaptos lietuviškos studentų draugijos veikloje, buvo jos valdybos pirmininkas. Bendradarbiavo draudžiamoje spaudoje: „Varpe“, „Ūkininke“. 1899 m. su kitais lietuviais inteligentais pastatė Palangoje pirmąjį lietuvišką spektaklį „Amerika pirtyje“, kuriame vaidino Bekampį. 1900 m. sausio mėnesį rusų valdžia akty-

¹ Vladas Mongirdas kilęs iš Lietuvos bajorų Mongirdų giminės Mišučių šakos. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajoras, *Wadwicz* (Žuvų) herbo atstovas.

viausius vaidintojus, tarp jų ir studentą Vladą Mongirdą, suėmė ir įkalino. Po kiek laiko jis buvo paleistas, tačiau už lietuvišką veiklą nubaustas administracine tvarka ir ištremtas dvejiems metams į Armavirą (Šiaurės Kaukazas). Iš ten siuntė socialdemokratų laikraščiu „Darbininkų balsas“ eilėraščius, apysakas ir dramą „Kovoje už laisvę“. Medicinos studijas tęsė Tomske, o grįžęs iš tremties baigė studijas Maskvoje 1906 m. 1914 m. įsikūrė žmonos paveldėtame Aukštadvario dvare, vertėsi gydytojo praktika. Nepamiršo ir visuomeninės veiklos: rūpinosi švietimo, kultūros ir lietuviybės reikalais, išrašinėjo valstiečiams ir platino tarp jų lietuvišką spaudą, atstovavo Aukštadvario valsčiaus lietuviams 1917 m. rugsėjo 18–22 d. Vilniaus konferencijoje, kuri išrinko Valstybės Tarybą. Atkūrus Lietuvos valstybingumą, 1919 m. įstojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę. Išėjęs į atsargą, Aukštadvaryje vertėsi gydytojo praktika, bendradarbiavo „Lietuvos žiniuose“, „Lietuvos ūkininke“ ir kituose spaudos leidiniuose, rūpinosi Aukštadvario krašto atlenkinimu. Savo lietuviškumą pabrėždavo kalbėdamas gražia lietuvių kalba, kiekvieną dieną, ypač vasarą, dėvėdamas dailias klumpes ir lininius drabužius². 1941 m. birželio 14 d. su sūnaus Tado Mongirdo šeima buvo areštuotas ir ištremtas į Sibirą. 1957 m. balandžio 4 d. paleistas. Tais pačiais metais grįžo į Lietuvą, gyveno Kėdainiuose, kur mirė 1960 m.

Lenkiškos bajoriškos kilmės šeimos–giminės, tokios kaip Mališauskai, Lecčiai, Malevskiai, kreipdavosi pagalbos į V. Mongirdą ir lenkų bei žydų kilmės gydytojus (kituose miestuose). Save lenkais ar sulenkėjusiais bajorais laikantys aukštadvariškiai sunegalavę taip pat kreipdavosi į V. Mongirdą.

Tarpukariu didelę dalį Aukštadvario gyventojų sudarė žydai, daugelis išsilavinę, savo vaikus siųsdavę mokytis ir į užsienio universitetus. Žydai gydydavosi daugiausia pas savo tautybės profesionalius gydytojus arba pas Aukštadvario gydytoją V. Mongirdą.

Kaimo žmonės į V. Mongirdą kreipdavosi kiek rečiau – tik sunkių ligų atvejais. Už gydymą jis daug neimdavo, o savo kumečių šeimas ir visiškus vargšus gydydavo neatlygintinai. Pasakojama, kad gydytojas, atkreipęs dėmesį į vieno kaimo žmogaus sunkią turtinę padėtį, ne tik gydė jį nemokamai, bet ir padovanojo karvę iš savo ūkio, kad ligonio vaikai turėtų pieno³. Yra žinoma, kad gydytojas neatsisakė bendradarbiauti su pribuvėja Monika Prancevičiene iš netolimo Želkūnų kaimo. Pribuvėja, sunkaus gimdymo metu gelbėdama savo dukros gyvybę, nakties metu siuntė važnyčiotojus parvežti gydytojo. Gydytojas ir pribuvėja namų sąlygomis atliko operaciją ir išgelbėjo moterį. Deja, pribuvėja anūko neteko (Šorys 2006). Pastarasis pavyzdys atskleidžia, jog dėl didelės V. Mongirdo erudicijos priešprieša oficialūs gydytojas *vs* kaimo liekoriai Aukštadvario

² Vladislavos Zabarauskienės pasakojimas. Ritos Balsevičiūtės asmeninis archyvas.

³ Ten pat.

miestelyje ir jo apylinkėse nesusidarė. J. Tilvikas nurodo, kad Mažojoje Lietuvoje oficialieji medikai buvo nepatenkinti kaimo liekoriais, kartais dėl profesinės konkurencijos juos skųsdavo valdžios institucijoms (Tilvikas 2017, 190).

V. Mongirdas dėl bajoriškos prigimties yra „savas“ bajorams ir turtingesniems sulenkėjusiems aukštadvariškiams (save laikantiems bajoriškos kilmės), tačiau jiems yra „kitas“ etnine tapatybe ir pažiūromis: pabrėžė lietuviškumą, lietuviybės puoselėtojas, kovotojas už Aukštadvario krašto atlenkinimą, iš dalies laikėsi socialdemokratinių pažiūrų. Savaiame suprantama, pagal etninę tapatybę V. Mongirdas yra „kitas“ žydams ir totoriams. Taigi pasirenkant oficialią mediciną, priešprieša „savas – kitas“ ignoruojama. Pasirinkimą dažnai lemia prestižas / turtas, t. y. galimybė mokėti už gydymo paslaugas. Neturtingesniems kaimiečiams, dažniausiai lietuviams, V. Mongirdas yra „savas“ pagal etninę tapatybę, tačiau dėl mokėjimo aspekto į daktarą buvo kreipiamasi tik išimtiniais atvejais. Vaistininko H. Polukordo atveju priešprieša „savas – kitas“ reiškėsi panašiai: pagal etninę tapatybę jis buvo „savas“ lenkams, „kitas“ – žydams, totoriams, lietuviams, tačiau ligos (ypač sunkios) atveju vaistų buvo kreipiamasi neatsižvelgiant į etninę tapatybę. Apskritai pasirenkant oficialiąją mediciną etninės tapatybės pagrindu priešprieša „savas – kitas“ išblanksta, tačiau pasireiškia priešprieša, besiremianti turtine skirtimi.

Liaudies medicina

Liaudies medicina – sveikos gyvensenos, ligų prevencijos ir gydymo praktika – remiasi universaliais liaudies papročiais, apeigomis, savotišku socialiniu kodeksu ir yra įvairios kilmės (augalinės, gyvūninės, mineralinės ir kitos) vaistingų medžiagų ir magijos (tikėjimai, burtai, užkalbėjimai, maldelės) praktikos sistema.

1936–1939 m. Aukštadvario krašte S. Biziuolevičius (17–20 m. amžiaus), būdamas Lietuvių tautosakos archyvo nuolatinio bendradarbiu korespondentu, užrašė 696 liaudies medicinos žinias. Šios medžiagos analizė atskleidė, jog Aukštadvario krašto liaudies medicina tikrai turtinga žinių: gydymui buvo naudojami augalai (88 rūšys), gyvūnai (27 rūšys), mineralinės ir kitos medžiagos (23 rūšys). XX a. pirmojoje pusėje Aukštadvario krašte vaistingųjų medžiagų naudojimas ir magija buvo tolygiai svarūs ir neatskiriami (užrašyti 267 tikėjimai, 119 burtų, 14 užkalbėjimų). Pasaulėjautos aspektai, sveikos gyvensenos principai ir ligų prevencija – svarbi. Didžiausias dėmesys buvo skiriamas vaikų auginimui, išgąščio pasekmių gydymui, moterų nėštumui ir gimdymui, mitybai ir vidurių skausmams, regos problemoms⁴.

Liaudies medicinos žinių pateikėjos, gimusios XIX a. pabaigoje, vietinės kaimo moterys naudojo šias žinias šeimos poreikiams. Visų pateikėjų pavardės

⁴ Tyrimą atliko Rita Balsevičiūtė, duomenys dar nepaskelbti spaudoje.

lietuviškos, tačiau manytina, kad sulenkėjusios neturtingos kaimo moterys taip pat puikiai išmanė liaudies mediciną. Tai netiesiogiai patvirtina 1930 m. A. Fisherio atlikti etnobotaniniai tyrimai Lenkijos, Lietuvos ir Baltarusijos pasienio vietovėse (taip pat ir Trakuose) (Kujawska, Klepacki, Łuczaj 2017). Prof. S. Biuzilevičiaus ir A. Fisherio vaistingųjų augalų sąrašai ir augalų naudojimas liaudies medicinos srityje yra panašūs⁵. Be to, pažymėtina, jog Aukštadvario krašto kaimuose bendruomenės buvo stiprios, savitarpio pagalba, dalijimasis žiniomis bei vaistingosiomis medžiagomis suvokiama kaip būtinoji duotis nepriklausomai nuo etniškumo.

Pasak N. Laurinkienės, Lietuvių užkalbėjimų aukso fondas – užkalbėjimai nuo gyvatės įkandimo; tai poetiškiausi, meniškai įtaigiausi tekstai, kurių užrašyta daug. Jie gana skirtingi, gausiai varijuojantys ir paprastai lokalūs, užrašyti iš nedidelių teritorijų (daugiausia Rytų Lietuvoje). Įdomu, kad Rytų Lietuvoje tie patys užkalbėjimai buvo užrašomi ir lenkų, ir lietuvių kalbomis (Laurinkienė 2004, 70–77).

Taigi neturtingi kaimo žmonės (lietuviai ir lenkai) sveikai gyvensenai, ligų prevencijai ir gydydamiesi rėmėsi asmeninio lygmens liaudies medicinos žiniomis. Sunkesnės ligos atvejais ar gimdant buvo kreipiamasi į labiau informuotus liaudies medicinos žinovus: pribuvėjas, žolininkus, užkalbėtojus, burtininkus.

Pribuvėja – tai moteris, kuri pagelbėdavo moteriai gimdyti ir kurios svarbiausia pareiga priimti kūdikį. Pribuvėja, šalia medicininės, atliko ir socialinę funkciją, įvesdama į šeimą, taip pat į kaimo bendruomenę naują jos narį (Paukštytė 1999, 47). J. Tumas-Vaižgantas apibūdina kaimo pribuvėją: „Vaikelio atkvietimas į šį pasaulį buvo šventas darbas, gal net maldos darbas, nes tai daugindavo Dievo garbintojus. Ji čia dalyvaudavo didžiausioje šeimyninėje šventėje ir giliausioje gamtos paslapy“ (Tumas-Vaižgantas 1974, 134).

Žolininkė ir pribuvėja Marija Aleksūnienė iš Rangavos kaimo, gimusi XIX a. pabaigoje, gydydavo visus žmones, nepaisydama jų tautybės ar tikėjimo. „Ji darydavo antpilus iš trijų žolelių ar šaknų (vadinamąsias „trojankas“) arba iš devynių žolelių. Keliaudavo per žmones, kur pakviesdavo prie gimdyvės ar dėl ligos. Visada su savim nešiojosi įvairių žolelių, tepalų, užpiltinių ant šaknų („na koženiach“). Ji labai vertino „bylicą“ (paprastasis kietis), jo liepdavo gerti nuo „macicos“ (moteriškų ligų), nuo pilvo skausmų ir dar nuo nervų. „Bylicos“ saujelė, „centorijos“ (skėtinės širdažolės) mažesnė saujelė ir saujelė aguonų galvučių užpildavo namų sąlygomis gaminta rugine degtine ir duodavo gimdyvėms po sunkaus gimdymo, po šaukštelį į vandenį, kad skausmai nurimtų ir neramumas praeitų.“⁶ Ją kviesdavosi pas gimdyves jau iš anksto. Sėkmingai priėmusi gimdy-

⁵ Palyginimą atliko autorė, duomenys dar nepaskelbti spaudoje.

⁶ Vlados Radzevičiūtės pasakojimas. R. Balsevičiūtės asmeninis archyvas.

mą, dar kurį laiką pagyvendavo pacientės namuose, ją ir kūdikį slaugydavo, pamokindavo maitinti, vystyti, prausti. Šią gydytoją į namus kviesdavo ir kitomis ligomis susirgę asmenys.

Pribuvėja yra gerbiama moteris, jos nebijota. Kaimo žmonėms baimę keldavo užkalbėtojai, čeraunyčiai, burtininkai, kurie elgdavosi „kitaip“, manyta, turėjo maginių galių. Išskirtinis požiūris į kitataučius burtininkus atsiskleidžia aukštadvariškės Vlados Radzevičiūtės motinos pasakojime: „Po karo, maždaug 1946 m., po kaimus vaikščiojo „čiornoknyžnikas“, sentikių tikėjimo, kuris galėdavo užpykęs prakeikti, o jei geruoju – iššaukdavo dvasias, kurios jam atsakydavo į klausimus. Vieną dieną toks žmogus užsuko į sodybą. Tetulė liepė slėptis vaikams po lova, o pati nuėjo pasitikti ir paklausė, ko gerasis žmogus nori. Žmogus paklausė, ar ji nori pakalbėti su savo vaikais, kurie negrižo iš karo, ir pasakė, kiek ji turėjo vaikų. Tetulė pasakė, kad nenori trikyti vaikų dvasių, bet žmogus neatstojo ir pradėjo klausti pas pečių (kaimiška duonkepė krosnis), kokie vaikų vardai, o pečius atsakinėjo, koks vyro vardas ir kitų dalykų klausė, o pečius vis atsakinėjo. Tetulė žegnojosi ir prašė, kad leistų jos vaikams ilsėtis ramybėje. „Duosiu visko, tik keliauk su Dievu.“ Tada žmogus paprašė duonos ir vandens, o tetulė dar kažko pridėjo į tarbą. Žmogus išėjo, o tetulė neleido vaikams net pro langą žiūrėti, tik žegnojosi ir meldėsi.“⁷ Pasakojimas atskleidžia, kad su nepaprastų galių turinčiais žmonėmis kaimo žmonės elgdavosi itin apgalvotai.

Aukštadvario valsčiuje Kruncikų kaime gyveno „čeraunykas“ – užkalbėtojas Petras Budrikas. „Jis burdavęs ateitį iš kortų ir be jų. Žmonės kreipdavosi į jį vagysčių atvejais, dingus arkliams, pinigams. Šalia savo nepaprastų galių, jis buvo stomatologas: raudavo nepataisomus skaudamus dantis; pataisomus dantis gydydavo dėlėmis, „statydamas“ jas ant dantenų. Skaudant galvą, dėdavo dėles ant sprando, kenčiant skausmus ir patinimus, traumas – ant kojų. Buvo tikima, kad vyro „čeraunyko“ gydymo galia labai stipri, kur kas stipresnė negu moterų.“⁸ Jis gydydavęs ir lietuvius, ir lenkus. Petras Budrikas perdavė dalį žinių savo giminaitei Janinai Seniavskai⁹.

Užkalbėtojai iš Kruncikų kaimo Rozalijai Ališauskienei žodinę tradiciją perdavė jos mama lenkė Juzefa Mališauskienė. Rozalija užkalbėjimus saugojo atmintyje ir mamos paliktuose užrašų sąsiuvinuose. Ši moteris veiksmingai užkalbėdavo rožę, išgąstį, „gyslų kaltūną“. Sulaukusi garbingo amžiaus, tradiciją perdavė savo mokinei – vyriausiajai iš vaikų. Ji nebuvo giminaitė, tačiau, kaip teigė užkalbėtoja, yra kelis kartus stipresnė už ją, nes juodaakė¹⁰.

⁷ Vlados Radzevičiūtės pasakojimas. Ritos Balsevičiūtės asmeninis archyvas.

⁸ Rozalijos Ališauskienės pasakojimas. Ritos Balsevičiūtės asmeninis archyvas.

⁹ Janinos Seniavskos informacija. Ritos Balsevičiūtės asmeninis archyvas.

¹⁰ Rozalijos Ališauskienės pasakojimas. Ritos Balsevičiūtės asmeninis archyvas.

Ustronės kaime gyveno dar viena užkalbėtoja Leokadija Surintienė. Antrojo pasaulinio karo metais ji užkalbėjimais išgydė lenkiškai kalbėjusį vokiečių kareivį. Ligonis kreipėsi karščiuodamas, o smarkiai ištinusi ranka jau nebetilpo į milinės rankovę. Spėjama, kad tai buvo rožė. Pritaikius gydymą, po trijų užkalbėjimų karininkas visiškai pasveiko. Išsilavinę vokiečių kariai labai įvertino kaimo moters gebėjimus¹¹. Šis pavyzdys atskleidžia, kad užkalbėtojai žmones gydydavo visai nepaisydami tautybės ir tikėjimo.

„Nuo 1941 m. rudens Henriko Mališausko šeima Sredninkų vienkiemyje, netoli Aukštadvario, slėpė gydytoją stomatologę iš Žiežmarių miestelio Rivą Trapdienę su sūneliu Leiba. Moteris labai sunkiai susirgo rožės liga. Ją vedžiota pas žiniuonę, nors tokiam gydymui pati labai priešinosi, bet pasveiko.“¹² Manoma, kad ją išgydė gretimo kaimo užkalbėtoja Leokadija Surintienė.

„Totorius gydė totorių burtininkas iš Butrimonių miestelio. Šis burtininkas nuo „velnio apsidėmo“ gydė ir lietuvius. Žmonės tikėjo, kad jis labai stiprus, gydė ligonius sukdamas ant rato, smilkydamas odinėmis juostelėmis su tam tikrais ženklais.“¹³

Užkalbėtojai už paslaugas konkretaus atlygio nenurodydavo, sakydavę, duokite / aukokite, kiek išgalite. Iš pasakojimų žinome, kad lenkai duodavę daugiau pinigų, laikydami save turtingesniais, pranašesniais.

XIX a. pabaigoje po Aukštadvario apylinkės kaimus vaikščiodavo „vengrai“ – medicinos žinovai: „Kadaise, prieš kokius 50–60 metų, per mūsų sodžių vasarai besibaigiant keliaudavo juodi vyrai. Jie turėdavo ant kupros terbas su įvairiomis liekarstvomis. Žmonės juos vadindavo vengrais. Jie daug ką išgydydavo su liekarstvomis ir už tai mažai imdavo, ne taip kaip čigonai“ (Biziulevičius 2013, Liaudies medicinos žinių užrašymai Nr. 17). „Seniau vengrai nešiodavo siurbėles ir jas duodavo nuo kai kurių ligų. Mano tėvas skųsdavosi galvos skausmais. Pamenu, vengras davė jam siurbėlių ir pamokė, kaip reikia daryti. Mes, vaikai, negalėjom matyti, bet tėvas po to mažiau sirgo ir dar ilgai gyveno“ (Ten pat, Liaudies medicinos žinių užrašymai Nr. 35). „Prieš 55 metus vienas vengras išgydė ir mane. Aš sirgau akių liga. Mes paprašėm pas atėjusį vengrą liekarstvy nuo akių skausmo. Anas davė ir liepė, įpylus į švarų vandenį, rytą ir vakarą plautis akis. Taip ir dariau, ir akys pasveiko. Už tai paėmė tik baltą abrūšą“ (Ten pat, Liaudies medicinos žinių užrašymai Nr. 77). „Vengrai gydydavę skrandžio ir virškinamojo trakto ligas. Negaluojančiam jaunuoliui vengras davė „proškų“, nuo kurių jis pasveiko visam gyvenimui.“¹⁴

¹¹ Elenos Jaruševičienės pasakojimas. Ritos Balsevičiūtės asmeninis archyvas.

¹² Vaciaus Mališausko informacija. Ritos Balsevičiūtės asmeninis archyvas.

¹³ Onos Vindziulienės informacija. Ritos Balsevičiūtės asmeninis archyvas.

¹⁴ Vytauto Bagdanavičiaus informacija. Ritos Balsevičiūtės asmeninis archyvas.

Sunku nusakyti „vengrų“ medicininių žinių kilmę – dažniausiai minimi kaip gydantys įvairiomis žolelėmis. Beje, jie vieninteliai iš visų kitataučių dažniausiai vadinami ne burtininkais, o daktarais (Anglickienė 2006, 82). Kaimo bendruomenėse jie buvo „kiti“, tačiau „vengrų“ vaistai, patarimai, pamokymai buvo vertinami, nes buvo veiksmingi gydant ligas. Be to, už gydymą „mažai imdavę“.

Čigonai taip pat buvo „kiti“. Jais žmonės nepasitikėjo: „Čigonės gydydavo žulikaudamos, gudriai apstatydamos motinas. Jos moterims pasimeilikaudavo, įkalbėdavo jas, duodavo vandens, į kurį įpildavo iš užanty turimo cūdauno buteliuko, bet ligonis nuo to dažniausiai nepasveikdavo“ (Biziulevičius 2013, Liaudies medicinos žinių užrašymai Nr. 16). Su čigonais elgdavosi atsargiai, bijodami kenkimo. „Kas čigonei nieko neduodavo pavalgyti, tuos namus ji užsiundydavo pelėmis, driežais ir amarais“ (Ten pat, Liaudies medicinos žinių užrašymai Nr. 15). J. Tilvikas lietuvininkų liaudies medicinos kontekste taip pat mini etninę grupę – čigonus. Autorius, analizuodamas K. Jurkšaičio tekstus, pažymėjo, kad lietuvininkai čigonų bijodavę, nes jie „gal žmogui daug iškados padaryti“; „paukučiai labai bijosi jų žyniavimo ir keiksmo ir duod jiems, ką jie tikt paprašo, idant tikt juos nesupykintų“, o „žyniaut jie [čigonai – *aut past.*] nemoka, nors tyčiomis giriasi prarakaut ir žyniaut galį“ (Jurkšaitis, cit. iš Tilvikas 2017, 191).

Darnios lenkų, lietuvių, totorių, žydų bičiulystės pavyzdys atsiskleidžia pasakojime apie Aukštadvario šaltinį. Verknės upės senvagėje yra šaltinis, iš kurio pasisemti vandens dar XX a. pirmojoje pusėje atėdavę miestelio ir apylinkės žmonės. Netoli versmės stovėjo Mykolo Mongino pirtis, kurioje, pasiskirstę dienomis, maudydavosi žydai, totoriai, lenkai ir lietuviai. Tikėta, kad Didįjį Ketvirtadienį, saulei netekėjus, reikia šiuo vandeniu apsiprausti, tuomet jis turėjęs gydomųjų galių. Jei ligonis ateiti negalėdavo, vandens jam nešdavo šeimos nariai. Šį šaltinį prižiūrėjo totorius Jechija Asanovičius. Jis retkarčiais, pasiėmęs ilgą kartį, badydavo šaltinio dugną, kad vanduo smarkiau tekėtų ir išsivalytų¹⁵. Aukštadvario, Rangavos bei Šafarnios šaltinių vanduo ir dabar yra laikomas turinčiu gydomųjų galių. Šių šaltinių vandeniu naudojasi visi aplinkiniai gyventojai ir atvykę svečiai.

XX a. pirmojoje pusėje Aukštadvario krašte liaudies medicinos, kaip gydymo praktikos, pasirinkimą lėmė turtinė skirtis – neturtingiems kaimo žmonėms oficialios medicinos paslaugos brangios. Asmeniniame liaudies medicinos lygmenyje vyko bendradarbiavimas (dalijimasis žolelėmis, patarimais, bendra pirtimi prie gydomojo šaltinio), neatsižvelgiant į etniškumą. Bendraujant su užkalbėtojais, žolininkais, burtininkais (labiau informuotas asmuo) iškyla du aspektai. Visų pirma, kartais / dažnai ligonis ir užkalbėtojas priklausė skirtingoms etninėms grupėms. Antra, užkalbėtojo bijoma kaip „kito“, turinčio stipresnių galių

¹⁵ Vladislavos Zabaraušienės informacija. Ritos Balsevičiūtės asmeninis archyvas.

(mitinė suvoktis). Tačiau ligos atveju visais aspektais priešprieša „savas – kitas“ nublanksta, nes svarbiausia atkurti ligonio sveikatą, t. y. etniškumas ir mitinis suvokimas pasitraukia į antrą planą. Užkalbėtojai gydė visus ligonius, nepriklausomai nuo etniškumo.

Išvados

1. XX a. pirmojoje pusėje Aukštadvario miestelyje, kuris pasižymėjo daugiakonfesiškumu, greta oficialiosios medicinos buvo paplitusios liaudies medicinos tradicijos. Oficialiosios medicinos paslaugas teikė gydytojas lietuvis bajoras Vladas Mongirdas ir farmacininkas lenkas Henrikas Polukardas. Lenkiškos bajoriškos kilmės šeimos-giminės ir turtingesni sulenkėję aukštadvariškiai, žydai ir totoriai sunegalavę kreipdavosi į V. Mongirdą. Kaimo žmonės į V. Mongirdą kreipdavosi tik sunkiais ligos atvejais dėl kainos. V. Mongirdas savo bajoriška prigimtimi yra „savas“ bajorams ir save bajorais laikantiems sulenkėjusiems aukštadvariškiams, tačiau „kitas“ etnine tapatybe ir pažiūromis. Žydams ir totoriams gydytojas buvo „kitas“ pagal etniškumą. Neturtingiems lietuviams (dažniausiai kaimo žmonėms), V. Mongirdas buvo „savas“ pagal etninę tapatybę. XX a. pirmojoje pusėje Aukštadvario krašte oficialios praktikos pasirinkimą dažniausia lėmė ne etniškumas, o turtinė skirtis. Dėl V. Mongirdo didelės erudicijos, tautiškų pažiūrų priešprieša „oficialusis gydytojas *vs* kaimo liekorius“, „oficialioji medicina *vs* liaudies medicina“ Aukštadvario apylinkėse nesusiformavo.
2. XX a. pirmojoje pusėje Aukštadvario krašte liaudies medicinos, kaip gydymo praktikos, pasirinkimą lėmė turtinė skirtis – neturtingiems kaimo žmonėms oficialios medicinos paslaugos buvo brangios. Asmeniniame liaudies medicinos lygmenyje vyko bendradarbiavimas tarp etninių grupių. Nepriklausomai nuo užkalbėtojo etninės tapatybės, jo bijoma kaip „kito“, turinčio stipresnių galių. Požiūris į kitataučius liekorius buvo skirtingas: „vengrai“ buvo priskiriami geriems, patikimiems liekoriaus, čigonai – apgavikams, galintiems pakenkti.
3. Ligos atveju etniškumo ar mitinės suvokties grindžiama priešprieša „savas – kitas“ išblanksta, nes svarbiausia atkurti ligonio sveikatą.
4. Oficialiosios medicinos (gydytojas, vaistininkas) ir labiau informuoti liaudies medicinos atstovai (pribuvėjos, žolininkai, užkalbėtojai, burtininkai) gydė visus, neskirdami etninių grupių.

Literatūra ir šaltiniai

- Anglickienė 2006 – Laima Anglickienė. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Vilnius: Versus aureus.
- Balys 2000 – Jonas Balys. *Raštai*, t. 4. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Beresnevičius 2006 – Gintaras Beresnevičius. Burtai ir tikėjimai Vilniaus krašte ketvirtame XX a. dešimtmetyje: mitologiniai recidyvai ar liaudies magija? *Metai* 12, 110–121.
- Biziulevičius 2001 – Stasys Biziulevičius. Lietuviai medikai – tautinio atgimimo žadintojai ir ugdytojai. Vilnius. *Rankraštis*. Kopijos saugomos MA rankraščių skyriuje, S. Biziulevičiaus fonde 343 ir S. Biziulevičiaus šeimos archyve.
- Biziulevičius 2013 – Stasys Biziulevičius. *Liaudies medicina Aukštadvario krašte 1935–1939 metais*. Vilnius: Versmė.
- Boldane 2014 – Ilze Boldane. Latvian Ethic Stereotypes: Studies and Rezults. In *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais*. Sud. Vida Savoniakaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 139–157.
- Bubnys 2018 – Arūnas Bubnys. Aukštadvario žydų bendruomenė okupacijų metais (1940–1941). *Voruta*. Prieiga internetu: http://www.voruta.lt/dr-arunas-bubnys-aukštadvario-zydu-bendruomene-okupaciju-metais-1940-1941/#_edn1
- Gribauskaitė 2011 – Veronika Gribauskaitė. Liaudies medicina. In *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*. Sud. Vida Savoniakaitė. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 207–209.
- Grossberg, Wartella, Whitney 1998 – Lawrence Grossberg, Ellen Wartella, D. Charles Whitney. *Media Making: Mas Media in a Popular Culture*. London: Sage.
- Kričinskis 2012 – Stanislovas Kričinskis. *Lietuvos totoriai. Istorinės ir etnografinės monografijos bandymas*. Vertė B. Sauskaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Kujawska, Klepacki, Luczaj 2017 – Monika Kujawska, Piotr Klepacki, Lukasz Luczaj. Fischer's Plants in folk beliefs and customs: a previously unknown contribution to the ethnobotany of the Polish-Lithuanian-Belarusian borderland. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 13. Prieiga internetu: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5364690/>
- Laurinkienė 2004 – Nijolė Laurinkienė. Gyvatės ryšys su gyvybe ir jos atsiradimu. *Tautosakos darbai*, t. XXI (XXVIII), 70–77.
- Leskauskaitė [be metų – toliau b. m.] – Asta Leskauskaitė. Aukštadvario ir jo apylinkių lingvistinis kraštovaizdis. Straipsnis dar nepublikuotas, bet įteiktas „Versmės“ leidyklos rengiamai monografijai „Aukštadvaris“.
- Mansikka 1929 – *Litauische zaubersprüche*. Von V. J. Mansikka. Ser. *Folklore Fellows* 87.
- O'Connor 1995 – Bonnie Blair O'Connor. *Healing traditions: Alternative medicine and the health professions*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Paukštytė 1999 – Rasa Paukštytė. *Gimtuvės ir krikščynos Lietuvos kaimo gyvenime (XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje)*. Vilnius: Diemedis, 1999 (*Lietuvos etnologija* 6).
- Peleckis 2010 – Mindaugas Peleckis. Lietuvos totorių tapatumo paieškos: analizės štrichai. *Kultūrologija* 18, 140–154.
- Potašenko 2008 – Grigorijus Potašenko. *Daugiatautė Lietuva. Lietuvos etninių mažumų istorija*. Kaunas: Šviesa.
- Poviliūnas 2000 – Leonardas Poviliūnas. Gydytojai. In *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 469–470.
- Repšienė 2004 – Rita Repšienė. Tradicijų sankirtose: „Kito“ tapatumas. *Tautosakos darbai*, t. XXI (XXVIII), 33–39.
- Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais* 2014. Sud. Vida Savoniakaitė. Vilnius: LII.
- Savoniakaitė 2011 – *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*. Sud. Vida Savoniakaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

- Stravinskienė [b. m.] – Vitalija Stravinskienė. Tarp lenkiškumo ir lietuvybės: Aukštadvario valsčiaus gyventojai ir jų etninės sudėties pokyčiai XIX–XX a. Straipsnis dar nepublikuotas, bet įteiktas „Versmės“ leidyklos rengiamai monografijai „Aukštadvaris“.
- Šorys 2006 – Juozas Šorys. Moteris tarp žolynų ir dvasių. *Šiaurės Atėnai* 6.
- Tilvikas 2016 – Jonas Tilvikas. Lietuvininkų gydymosi nuostatos XX a. pirmojoje pusėje. *Tautosakos darbai*, t. 52, 167–188.
- Tilvikas 2017 – Jonas Tilvikas. Tarp religinių, kultūrinių, socialinių priešpriešų: lietuvininkų liaudies medicina XIX–XX a. pirmojoje pusėje. *Logos* 90, 184–195.
- Trimakas 2008 – Ramūnas Trimakas. *Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai. XIX amžiaus pabaiga – XX amžiaus pirmoji pusė*. Vilniaus universiteto leidykla, 12–13.
- Tumas-Vaižgantas 1974 – Juozas Tumas-Vaižgantas. *Apysakos*. Vilnius.
- Tumas-Vaižgantas 1997 – Juozas Tumas-Vaižgantas. Kalbamiעי žmonės. *Lietuvių mitologija*, t. 2. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mintis, 82–103.
- Valančius 2001 – Motiejus Valančius. *Raštai*, t. I. Vilnius: lietuvių literatūros ir tautosakos leidykla.
- Vareikis 2000 – Vygantas Vareikis. Lietuvių ir žydų santykių istorija XIX a. Socialiniai ir ekonominiai aspektai. Lietuvos sociologijos istorijos bruožai (I). *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 3–5, 27–50.
- Vėlius 1977 – Norbertas Vėlius. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*. Vilnius: Vaga.
- Zinkevičius 2012 – Zigmas Zinkevičius. *Vilnijos lenkakalbių pavardės*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Rita Balsevičiūtė

THE CONCEPT OF ETHNICITY AMONG LITHUANIANS AND FOREIGNERS IN THE CHOICE OF TREATMENT IN THE AUKŠTADVARIS AREA IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Summary

In the 19th and the first half of the 20th century, an opposition between standard medicine and folk medicine, which was partly based on ethnic aspects, formed in Lithuania. Folk medicine traditions were common alongside standard medicine in the town of Aukštadvaris, which was characterised as multi-confessional in the first half of the 20th century (despite the tensions, Lithuanians, Poles, Jews and Tartars lived together harmoniously). The folk medicine tradition included healing with spring water, medicinal substances of various origins, infusions, and folk magic in the form of incantations and spells. However, practitioners of folk medicine, with extraordinary qualities or powers, were classified as ‘other’. Thus, the choice of treatment reveals other two aspects: the concept of ethnicity, and mythical perception (when dealing with people engaged in other activities). The article analyses the alternation between the self-other opposition, in the choice of treatment in the Aukštadvaris region.

Official medical services in the town of Aukštadvaris were provided by a doctor, the Lithuanian nobleman Vladas Mongirdas, and a Polish pharmacist, Henrikas Polukardas, in the first half of the 20th century. Families of Polish noble descent, and richer polonised ones, Jews and Tartars, looked to Mongirdas when they fell ill. Villagers approached Mongirdas only in more serious cases, because of the payment aspect. According to his nobility, Mongirdas was 'self' to the nobility and people who considered themselves to be from the nobility, but he was 'other' due to his ethnic identity and his views. For Jews and Tartars, the doctor was 'other' according to ethnicity. For poor Lithuanians (mostly country people), Mongirdas was 'self' according to his ethnic identity. Choosing to call a doctor was mostly determined not by ethnicity but by the difference in economic situation in the Aukštadvaris region in the first half of the 20th century. Due to the broad erudition and the national views of Dr Mongirdas, an opposition between the official doctor and the village *liekorius*, or an opposition between official medicine and folk medicine, did not form in the Aukštadvaris area.

The choice of folk medicine as a treatment was determined by the difference in economic situation in the Aukštadvaris area in the first half of the 20th century: mainstream medical treatment was too expensive for the rural poor, although Dr Mongirdas charged very little for treating the poor. There was inter-ethnic cooperation at the personal level of folk medicine. Regardless of the ethnic identity of the faith healer, he or she was feared as the 'other' with greater powers. Attitudes towards foreign *liekorius* were different: Hungarians were considered to be good and reliable, and gypsies were considered to be untrustworthy.

In the event of illness, the self-other opposition, based on the concept of ethnicity or mythical perception, declined, because the most important thing was to restore the patient's health. Practitioners of official medicine (the doctor and the pharmacist) and the more informed practitioners of folk medicine (the midwife, herbalist, faith healer) treated everyone regardless of their ethnic group.